

TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI OSHIRISHDA
TA'LIMNING ROLI

Xasanov Nurmuhammad Xaydarali o'g'li
Best Publication MCHJ rahbari

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda ta'lim tizimining tutgan o'rnini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada kompetensiya tushunchasining pedagogik mazmuni, uning tarkibiy qismlari hamda zamonaviy ta'lim paradigmasidagi o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, amaliy ta'lim, loyihaviy o'qitish va kasbiy amaliyotning kompetensiya shakllanishidagi roli asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, ta'lim, kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv, amaliy ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, talaba, pedagog, malaka.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической и практической точки зрения анализируется роль системы образования в формировании профессиональной компетентности студентов. Рассматривается педагогическое содержание понятия «компетентность», её структурные компоненты, а также изменения в современной образовательной парадигме.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, образование, компетентностно-ориентированный подход, практическое обучение, профессиональная подготовка, студент, педагог, квалификация.

Abstract: This article analyzes, from a scientific-theoretical and practical perspective, the role of the education system in the formation of students' professional competence. The pedagogical content of the concept of "competence", its structural components, and changes in the modern educational paradigm are examined.

Keywords: professional competence, education, competence-oriented approach, practical training, professional preparation, student, educator, qualification.

Kirish

Bugungi kunda jahon miqyosida iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik o'zgarishlarning jadallashuvi ta'lim tizimiga yangicha talablar qo'yimoqda. Mehnat bozorida nafaqat nazariy bilim sohibi, balki muammolarni mustaqil hal eta oladigan, ijodiy fikrlovchi, hamkorlikda ishlashga qodir mutaxassislarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Ana shunday sharoitda talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda ta'limning roli alohida ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar ham aynan shu yo'nalishda olib borilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "xalq ta'limi" va "oliy ta'lim" sohalaridagi tizimli islohotlar natijasida kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim modelini joriy etish milliy siyosat darajasiga ko'tarildi. 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun esa ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqish va uni mehnat bozori talablariga moslashtirish zaruriyatini huquqiy jihatdan mustahkamladi.

Ushbu maqolaning maqsadi talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda ta'lim tizimining tutgan o'rnini ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribalar asosida tahlil qilish,

shuningdek, kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishning asosiy mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Asosiy qism

Kasbiy kompetensiya masalasining dolzarbligi xalqaro statistik ma'lumotlar bilan ham yaqqol tasdiqlangan. Jahon iqtisodiy forumining (World Economic Forum WEF) 2023-yilda e'lon qilgan "Kelajak kasblari" hisobotida 55 ta iqtisodiyotdagi 803 kompaniya o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari keltirilgan. Hisobotga ko'ra, 2027-yilga qadar ishchilarning asosiy ko'nikmalarining 44 foizi o'zgarib ketishi kutilmoqda. Bu esa ta'lim tizimining mehnat bozori talablariga moslashish muammosi qanchalik shoshilinch ekanligini yaqqol ko'rsatadi. Shu bilan birga, tadqiqotda so'rovnomada ishtirok etgan kompaniyalarning atigi 41 foizi o'z xodimlarini uzluksiz qayta o'qitish dasturlariga jalb etayotganligi ma'lum bo'ldi bu esa ko'nikma egallash va rivojlantirishda ta'lim tizimining roli yanada muhim ekanligini tasdiqlaydi.

WEF ning 2025-yilgi navbatdagi hisobotida esa bu ko'rsatkich 2030-yilga qadar 39 foizga tushishi kutilayotganligi qayd etildi; buning sababi sifatida kompaniyalarning uzluksiz ta'lim va malaka oshirish dasturlariga diqqatini kuchaytirishi ko'rsatilgan. Hisobot shuningdek shuni ham aniqladiki, 2025-yilga kelib ishchilarning 50 foizi uzoq muddatli o'qish strategiyalari doirasida treninglarni yakunlagan 2023-yildagi 41 foizga nisbatan sezilarli o'sish. Ushbu global tendentsiya kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda uzluksiz ta'lim muhitini yaratishning strategik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

O'zbekistonda ham ushbu muammo davlat darajasida e'tirof etilmoqda. A.Avloniy nomidagi Milliy tadqiqot institutining ma'lumotlariga ko'ra, respublikada 51261 ta vakant ish o'rni mavjud bo'lsa-da, ish beruvchilar tomonidan malakaga bo'lgan talablarning ortib borishi tufayli bitiruvchilarning bir qismi o'z o'rnini topa olmayapti. Bu holatning asosiy sababi sifatida oliy ma'lumot egalarining kasbiy kompetensiyasi bilan mehnat bozori talablari o'rtasidagi nomuvofiqlik ko'rsatilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-sentabrdagi 616-son qarorida esa kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilab berilgan: talabgorlarning kasbiy kompetensiyalarini baholash tizimini joriy etish, tasdiqlangan malakaga ega shaxslar milliy reyestrini yuritish va malakani baholash markazlari tarmog'ini kengaytirish shular jumlasidandir.

"Kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari zamonaviy pedagogika fanida asosiy kategoriyalardan biriga aylangan bo'lsa-da, ularning mazmuni hamon ilmiy munozaralarda muhokama qilinmoqda. Umumiy ma'noda kompetensiya bu shaxsning muayyan sohadagi bilim, ko'nikma, malaka va qobiliyatlarining yaxlitligi bo'lib, u biror-bir faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi. Yevropa malakaviy doirasi (EQF) hujjatida kompetensiya "ish yoki o'qish davrida kasbiy va shaxsiy rivojlanish bo'yicha bilim, ko'nikma va shaxsiy, ijtimoiy hamda metodologik qobiliyatlarni qo'llash qobiliyati" deb ta'riflanadi.

Kasbiy kompetensiya tuzilmasi murakkab va ko'p o'lchamli xususiyatga ega. Tadqiqotchilar ushbu tuzilmani odatda uch asosiy yo'nalishda ko'rib chiqishadi: kognitiv yo'nalish professional bilimlar va tushunish; faoliyatli yo'nalish amaliy ko'nikmalar va muammolarni hal etish qobiliyati; shaxsiy yo'nalishmotivatsiya, o'z-o'zini boshqarish,

mas'uliyat va axloqiy xulq-atvor. Ushbu uch yo'nalishning uyg'un rivojlanishi kompetentlik darajasini belgilaydi. Kompetensiyaning faqat nazariy bilim bilan cheklanib qolmasligini ko'rsatuvchi muhim dalil shundaki, ishga yollovchi tadbirkorlar, aksariyat hollarda, bitiruvchilarning nazariy bilimlari emas, balki ularning muammolarni mustaqil hal qila olish, jamoa bo'lib ishlash va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatlarini muhimroq deb hisoblaydi.

Kasbiy kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasida funktsional va shaxsiy kompetensiyalarni farqlash muhimdir. Funktsional kompetensiyalar – muayyan kasbiy vazifani bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar to'plami; shaxsiy kompetensiyalar esa muloqot, liderlik, stressga bardoshlilik, yaratuvchilik kabi umumkasbiy sifatlardir. WEF 2023-yilgi hisobotida ish beruvchilar tomonidan eng muhim deb topilgan kompetensiyalar qatoriga: analitik fikrlash (1-o'rin), ijodiy fikrlash (2-o'rin), texnologik savodxonlik (3-o'rin), ta'sirlilik va moslashuvchanlik (4-o'rin) hamda o'qishni o'rganish qobiliyati (lifelong learning) (5-o'rin) kirgan. Bu ma'lumotlar ta'lim tizimlarini faqat bilim uzatish emas, balki ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish muhitiga aylantirish lozimligini ko'rsatmoqda.

Kasbiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida ta'lim ikki asosiy funksiyani bajaradi:

- kasb uchun zarur bo'lgan fundamental va amaliy bilimlarni ta'minlash;
- ushbu bilimlarni real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda mustaqil qo'llash qobiliyatini rivojlantirish. An'anaviy o'qitish modeli ko'proq birinchi funksiyaga yo'naltirilgan bo'lib, ikkinchi funksiyani amalga oshirish uchun yangicha yondashuvlar talab etiladi.

UNESCO tomonidan 1996-yilda chop etilgan Delor hisoboti («Ta'lim: ichida yashiringan xazina») XXI asr ta'limining to'rt ustunini belgilab berdi: bilishni o'rganish (learning to know), qilishni o'rganish (learning to do), birga yashashni o'rganish (learning to live together) va bo'lishni o'rganish (learning to be). Ushbu to'rt ustun zamonaviy kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'limning asosi hisoblanib, ta'lim faqat nazariy bilim berish bilan emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish bilan ham shug'ullanishi zarurligini ta'kidlaydi.

Yevropa Parlamenti 2006-yilda qabul qilgan «Hayotiy ta'lim uchun kalit kompetensiyalar» tavsiyanomasida sakkizta asosiy kompetensiya aniqlangan: ona tilida muloqot, xorijiy tillarda muloqot, matematik va fan-texnika savodxonligi, raqamli kompetensiya, o'qishni o'rganish, ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyalari, tashabbuskorlik va tadbirkorlik hamda madaniy anglash. 2022-yilda esa Yevropa Kengashi mazkur tavsiyani yangiladi va raqamli kompetensiyani, ekologik barqarorlik kompetensiyasini hamda shaxsiy, ijtimoiy va o'rganishni o'rganish kompetensiyasini yanada kuchaytirish zarurligini belgiladi. Bu narsa global ta'lim agendalarining dinamik xususiyatini va doimiy yangilanish ehtiyojini ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda ushbu yo'nalishda muhim o'zgarishlar ro'y berdi. 2019-yildan boshlab oliy ta'lim muassasalarida dual ta'lim modelini tatbiq etish borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Dual ta'lim modeli talabning ta'lim vaqtining bir qismini korxonada, ishlab chiqarishda o'tkazishini nazarda tutadi, bu esa kasbiy kompetensiya shakllanishini sezilarli darajada tezlashtiradi. 2023-2024-o'quv yili ma'lumotlariga ko'ra, respublika oliy ta'lim muassasalarining 70 dan ortiqroq yo'nalishi bo'yicha dual ta'lim

shartnomalariga asosan talabalar yirik sanoat korxonalari va xizmat ko'rsatish sohasi tashkilotlari bilan hamkorlikda tahsil olmoqda.

Talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish jarayonida pedagog shaxsi alohida o'rin tutadi. Zamonaviy ta'lim paradigmasida pedagog an'anaviy «ma'lumot uzatuvchi» rolidan chiqib, «ta'lim jarayoni fasilitatori», ya'ni talabanin mustaqil o'sishini yo'naltiruvchi shaxsga aylanmoqda. Ushbu o'zgarish pedagogdan ham kasbiy bilimlilik, ham pedagogik mahorat, ham shaxsiy fazilatlar — sabr-toqat, empatiya, motivatsiyalashtirish qobiliyati — ning uyg'unlashuvini talab qiladi.

"Yangi O'zbekiston — taraqqiyot strategiyasi" (2022–2026-yillar) ham pedagogik oliy ta'lim tizimida kasbiy kompetensiya masalalariga yangicha ilmiy-nazariy yondashuvni talab qilmoqda. Mazkur hujjatda ta'lim muassasasi bitiruvchilarining kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish, ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlash va uzluksiz kasbiy rivojlanish muhitini yaratish ustuvor maqsadlar sifatida belgilangan.

Xulosa

Taqdim etilgan ilmiy tahlil asosida quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin. Birinchidan, kasbiy kompetensiya murakkab ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u bilim, ko'nikma, malaka, motivatsiya va shaxsiy sifatlar kabi komponentlarning yaxlitligini ifodalaydi. Ushbu komponentlarning barchasi ta'lim jarayonida maqsadli va tizimli ravishda rivojlantirilishi zarur.

- ta'lim kompetensiya shakllanishida hal qiluvchi omil bo'lib qolmoqda. Biroq faqat nazariy bilim beruvchi an'anaviy ta'lim modeli zamonaviy mehnat bozori talablarini qondira olmaydi. WEF ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, 2027-yilga qadar ishchilar ko'nikmalarining 44 foizi o'zgarishi kutilmoqda — bu esa amaliy ta'lim, loyihaviy o'qitish, stajiovka va dual ta'lim modellarining nazariy bilimlarni hayotiy tajriba bilan boyitib, kompetensiyaning shakllanishini sezilarli tezlashtirishi zarur ekanligini anglatadi.

- pedagog kompetensiya shakllantirishning markaziy figurasi sifatida o'z professional mahoratini doimiy oshirib borishi, zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ega bo'lishi hamda talabaning individual rivojlanish yo'nalishini to'g'ri belgilay olishi lozim.

- O'zbekiston ta'lim tizimida kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuvni to'liq amalga oshirish uchun ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va baholash metodlarini qayta ko'rib chiqish, ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash bo'yicha tizimli chora-tadbirlar ko'rish zarur. 2021-yilgi 616-son qaror bu yo'nalishda muhim huquqiy asos bo'lib, mazkur islohotlarni izchil davom ettirish zamonaviy davlat rivojining garovi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimi va mehnat bozorining uzviy hamkorligiga asoslangan, amaliy yo'naltirilgan, shaxs rivojlanishini markazga qo'ygan kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim modeli — zamonaviy davlat taraqqiyotining kafolati sifatida qaralishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Dewey J. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938. — 116 p.
2. McClelland D.C. Testing for competence rather than for intelligence // American Psychologist. — 1973. — Vol. 28. — № 1. — P. 1-14.

3. Boyatzis R.E. The Competent Manager: A Model for Effective Performance. – New York: John Wiley & Sons, 1982. – 308 p.
4. Spencer L.M., Spencer S.M. Competence at Work: Models for Superior Performance. – New York: John Wiley & Sons, 1993. – 384 p.
5. Delors J. Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. – Paris: UNESCO, 1996. – 266 p.
6. Markova A.K. Psixhologiya professionalizma. – Moskva: Mezhdunarodniy gumanitarniy fond «Znanie», 1996. – 308 s.
7. OECD. Definition and Selection of Competencies (DeSeCo): Theoretical and Conceptual Foundations. – Paris: OECD, 2003. – 43 p.
8. European Parliament and the Council. Recommendation on key competences for lifelong learning // Official Journal of the European Union. – 2006. – L 394. – P. 10-18.
9. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.